

नागरिकमैत्री नेपाली सेना

द्वारिका कुमारी अधिकारी

लेखसार

स्त्री-पुरुष सबैलाई समेटिएको नागरिक देशका जनता र रक्षक हुन्। स्वतन्त्र सार्वभौम राष्ट्र भएकाले नेपाली नागरिकहरूको इज्जत र सम्मान संसारभरि यथावत् कायम रहेको छ। जुनसुकै युद्धमा होस् वा अन्य देशभक्तिका क्षेत्रमा होस्, नारी र पुरुषहरू गैरसैनिक भए पनि राष्ट्रको रक्षाका निम्ति बलिवेदीमा चढेका छन्। उनीहरूको साहस र हिम्मतलाई इतिहासले स्वर्ण अक्षरले लेखेको छ। सैनिक परिवारको आश्रित परिवारलाई मात्रै लिइयो भने नागरिक र सैनिक सम्बन्ध अपूरो हुन्छ। नेपालको इतिहासको कालखण्डलाई पल्टाएर हेर्ने हो भने, नागरिक र सैनिक सम्बन्ध नडर मासु जस्तै जोडिएको छ। हरेक युद्धका मोर्चा तथा लोककल्याणकारी कार्यहरूमा नागरिकहरूले सेनालाई साथ दिएका छन्। नेपाली सेनाले जनताको रक्षा गर्दै नागरिकहरूको सम्मान गरेका छन्। स्वास्थ्य शिविर, सरसफाई, प्राकृतिक प्रकोप, विकास निर्माणमा नेपाली सेनाले पुऱ्याएको सेवा नागरिक सम्बन्धको अतुलनीय उदाहरण हो।

शब्दकुञ्जी: नागरिक, नेपाली सेना, समाज, हातेमालो, सम्बन्ध, लोककल्याणकारी, राष्ट्रनिर्माण।

विषय प्रवेश

कुनै पनि देशको विधानअनुसार सामाजिक, राजनीतिक लगायतका अधिकार पाएको र तदनुसार निश्चित कर्तव्यमा रहनुपर्ने व्यक्ति नागरिक हो (पोखरेल र अरु, वि.सं. २०४०, पृ.७९५)। युद्धका मैदानहरूमा नारीहरूले राष्ट्रको रक्षाका निम्ति विषकन्या बनेर पनि शत्रुपक्षका सेनाहरूलाई ध्वस्त पारेका छन्। सती-सावित्री नारीहरूले राष्ट्र रक्षाका लागि जोखिम उठाएका छन्। नागरिक

भनेका जनता हुन्। अधिकारको माग वा दावी गर्ने व्यक्ति वा नागरिकले आफ्नो कर्तव्यको ख्याल गरेको वा पालना गरेको हुनुपर्दछ। कुनै देशमा बसोबास गरेका नागरिकता लिएका वा नागरिकता लिन योग्य व्यक्तिहरू त्यो देशका नागरिक हुन् (दहाल, वि.सं. २०७६)। आजको नेपाली सेनाको प्रारम्भ तत्कालीन गोरखाका राजा पृथ्वीनारायण शाहले थालनी गरेको राज्य-विस्तार अभियान र एकीकृत नेपाल राज्यको निर्माणसँग भएको मानिन्छ। त्यसो त गोरखा राज्यका सस्थापक एवं पृथ्वीनारायण शाहका पूर्वज द्रव्य शाहले वि.सं. १६९६ मा भगिरथ पन्तका सेनापतित्वमा स्थापित सेनालाई नै राजा पृथ्वीनारायण शाहले निरन्तरता दिएका हुन् भन्ने भनाइ पनि छ। खास गरी पृथ्वीनारायणपूर्व र उनका समयसम्म पनि तिलङ्गा भनिने गोर्खाली सेनामा अस्थायी सेना (मिलिसिया), झारा सैनिक (खेताला सेना) र कुरुवा सेना (महत्त्वपूर्ण स्थानको सुरक्षाका निम्ति बस्ने सेना) कै प्रधानता देखिन्छ (आचार्य, वि.सं. २०६६, पृ.१४३)।

नागरिक-सैनिक सम्बन्ध भनेको जनता र सेनाबीचको सहकार्य हो। नेपाल एकीकरणको इतिहासदेखि नेपालको सन्दर्भमा नागरिक-सैनिक सम्बन्ध दरिलो रहेको पाइन्छ। सेनाले देश र जनताको रक्षा गरेको छ भने सेनालाई अनेक युद्ध मोर्चाहरूमा नागरिकले सहयोग गरेका छन्। सन् १९५७ को जेठ महिनामा कीर्तिपुरसँग भएको युद्धमा सेनापति कालु पाण्डे मारिएका थिए (शर्मा, पृ.२२५)। सन् १७६४ मा कीर्तिपुरसँगको दोस्रो लडाइँमा राजाका भाइ शूरप्रतापको आँखा फुट्यो (नेपाल परिचय, वि.सं. २०७२, पृ.६५)। पृथ्वीनारायण शाह पनि घेरामा परेका थिए। भण्डै एउटा सिपाहीले छुष्काउन लाग्दा राजालाई राजाले नै दण्ड दिनुपर्छ। सिपाहीहरूले त्यस्तो काम गरे अर्थात् राजालाई मारे

पाप लाग्छ, भनेपछि छोडिएका पृथ्वीनारायण तितरबितर भएको फौजको बाटो पछ्याउँदै नागहुङ्गा आसपास पुगेका थिए । पृथ्वीनारायण शाह ज्यान जोगाएर भागेका थिए (शर्मा, पृ. २२७) । एउटा प्रचलित किंवदन्तीअनुसार, भ्रमक साँभ्र परेपछि पृथ्वीनारायण एउटा घरमा बास माग्न जाँदा साँभ्रको पाहुना भनेर एउटी बूढीआमाले बास र गाँसको व्यवस्था गरिन् । दुहुना मनग्ये भएर होला, खीर पकाएर खान दिँदा भोकले रन्थनिएका पृथ्वीनारायणले थालको बीचबाटै तातो पायसमा हात हाल्दा नराम्रोसँग पोलेको देखेपछि, “खान पनि नजान्ने यो कस्तो पृथ्वीनारायण जस्तो रहेछ?” भनेर खीर खान सिकाइछिन् । थालको छेउबाट थोरै खटाउँदै खाँदा बीचको भाग पनि सेलाइसकेको हुन्छ, र जम्मै खीर खान सकिन्छ । पृथ्वीनारायणले वरिपरिका स-साना राज्यहरुमाथि विजय प्राप्त नगरीकन कीर्तिपुरमा हमला गर्दा अहिले तपाइँले खीर खान नजाने जस्तो भयो कि भएन ? भनिछिन् । पृथ्वीनारायणलाई बास दिने ती बूढी आमाको कुरा अति भएछ । त्यसपछि उनले काठमाडौँ उपत्यका वरिपरिका राज्यहरु एकीकरण गरेपछि मात्रै कीर्तिपुर हुँदै काठमाडौँ उपत्यका एकीकरण गर्न सफल भएका थिए ।

जनबल नै राष्ट्रबल अर्थात् सैन्यबल हो । जनताको राय लिएर मात्रै पृथ्वीनारायण शाह एकीकरण अभियानमा अघि बढ्न थालेपछि सफलताको शिखरमा पुग्न थाले । सप्रेने घरको साँभ्रमा सल्लाह भनेर प्रत्येक बेलुकी सेनासँग छलफल चलाउन थालिएको थियो । अहिले त्यो रोलकालमा परिणत भएको छ । सेना तिखारी राख्नु (शाह, वि.सं. १८३१, पृ. ७) भन्ने राष्ट्र निर्माताको उपदेश अहिले पनि जिउँदै छ । अतिसामान्य पृष्ठभूमि भएका विसे नगर्ची नाम गरेका व्यक्तिले राज्य विस्तारको महत्वाकांक्षा बोकेका गोरखाका राजा पृथ्वीनारायण शाहलाई युद्धका लागि खर्च जुटाउने जुक्ति सिकाइदिएको जनश्रुति छ (देवकोटा, सन् २०१९) । बालिप्रथाका नगर्चीले प्रत्येक घरधुरीबाट एक/एक रुपैया सापटी वा सहयोग लिन सकियो भने १२ सय धुरीबाट १२ सय रुपैया जम्मा हुने र सो रकमले हातहतियार र

बन्दोबस्तीका सामानहरु जम्मा गर्न सकिने जुक्ति निकालेका थिए । उनले वरु म कर्नाल फुकेर उर्दी गरौँला भनेर पृथ्वीनारायणलाई सम्झाएका थिए । पृथ्वीनारायणलाई त्यो कुरा गडेछ । एकदिन विसेले कर्नाल फुकेर मानिसहरु भेला पारेर राजाको राज्य विस्तारको योजना सुनाए छन् । सबैले सहमति जनाउँदै एकीकरणको महायज्ञका लागि घरलौरी एक/एक रुपैयाँ भेटी चढाएछन् । राष्ट्रनिर्माताका लागि जनबल सैन्यबल जस्तै तागतिलो साबित भयो । जनताको राय बुझेर अघि बढ्ने नीतिले जनबल नै सैन्यबल बन्न पुग्यो ।

विषयवस्तुको विश्लेषण

सेनाहरु बर्दीका सिपाही हुन् भने जनता विना बर्दीका सिपाही हुन् । विना बर्दीधारी जनताले जसरी आ-आफ्नो गाउँ, ठाउँ र भूमिका रक्षा गरिरहेका हुन्छन्, त्यसै गरी बर्दीका सिपाहीहरुले राष्ट्रको रक्षा गरिरहेका हुन्छन् । सुरक्षाफौजका लागि जनता विना तलबका असली र भरपर्दो सुराकी हुन् । यिनै विना तलबका सुराकीहरुले मुगल साम्राज्यका बेला भीमफेदीसम्म आइपुग्दा होस् वा मल्लकालमा काठमाडौँ उपत्यकामा उपद्रो मच्चाएका बेला होस् वा सिन्धुलीगढीमा अङ्ग्रेजसँगको युद्ध हुँदा होस्, जनबलले नै सैन्यबललाई ठूलो मद्दत गरेको छ । जनबल भनेको नागरिक बल हो । नागरिकबल धनबलभन्दा पनि बलियो हुन्छ, भन्ने कुरा हालको नुवाकोट बेत्रावतीमा तिब्बतबाट आएको ठूलो सैन्यबललाई जनताको सहयोग पाएर नेपाली सेनाले ध्वस्त पारेको थियो । सन् १९९२ मा चिनीयाँ सेनापति फुकाङ्गले नेपाली फौजमाथि आक्रमण गर्न आदेश दिएपछि काठमाडौँ हमला गर्न नेपाल पसेको चिनीयाँ सेनालाई जनताको पूर्ण साथ र भरोसा पाएर नेपाली सेनाले बेत्रावतीबाट अघि बढ्न दिएन (मानन्धर, वि.सं. २०४१, पृ. ५) । नेपाल राष्ट्रनिर्माणमा नागरिक सैनिक सम्बन्ध आदिमकालदेखि नै अटुट रहिआएको छ । पहिले-पहिले सहर बजार वा नगरमा बस्ने बासिन्दालाई मात्रै नागरिक भनिन्थ्यो । अहिले यो नागरिक शब्द जनतामा परिणत भएको छ । नागरिकहरुलाई दिइने

नागरिकताको प्रमाणपत्रले सम्पूर्ण जनतालाई समेटेको छ। “बहुजन हिताय, बहुजन सुखाय” भन्ने आदर्श वाक्य रहेको सैनिक कल्याणकारी कोषबाट नेपाली सेनाले स्वास्थ्य सेवा, शिक्षा, आर्थिक राहत, बीमा, परिवार आवास र सीपमूलक व्यावसायिक तालिम जस्ता कल्याणकारी कार्यहरू संचालन गर्दै आइरहेको छ भने सैनिक ऐन, २०६३ तथा सैनिक कल्याणकारी कोष नियमावली, २०६५ को परिधिभित्र रही कोष पारदर्शी ढंगले संचालित हुँदै आइरहेको छ (नेपाली सेना, वि.सं.२०७५)। यस कार्यले पनि सेनाका गतिविधिहरू नागरिकमैत्री रहेको देखाएको छ।

सेना नहुँदा पनि नागरिकहरूले आफ्नो देशको रक्षा गरिरहेका हुन्छन्। सेना विनाका राष्ट्र सुरक्षित हुन्छन् कि हुँदैनन्? भोलिका दिनमा सबैले देख्न पाउने छन्। नेपालको सन्दर्भमा सेना नागरिकहरूको भावना विपरीत कहिल्यै पनि रहेका छैनन्। चाहे एकीकरण कालमा होस्, वा अङ्ग्रेज र तिब्बतसँगको युद्धमा होस्, नागरिकहरूको प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष सहयोग लिएर नेपाली सेनाले राष्ट्रको जगेर्ना गरिरहेको छ। वि.सं. १९०३ असोज २ गते रातिको कोतपर्वको घटनापछि होस्, वा २००७ सालको परिवर्तनपछि होस् जनभावनाअनुसार नेपाली सेनाले आफ्नो गति अगाडि बढाइरहेको छ। सेना नागरिकभन्दा भिन्न छैन। नागरिकहरूको मनोभावना बुझेर सेनाले आफ्नो कार्यक्रमहरू सञ्चालनमा ल्याइरहेको छ। वि.सं. २०६२/६३ को परिवर्तनपछि नेपाली सेना नागरिकहरूको भावना अनुरूप यु टर्न भएको छ। राष्ट्रियता मबजुत बनाउन राष्ट्रिय एकता अक्षुण्ण राख्न, देश विखण्डनबाट जोगाउन सेनाको भूमिका प्रशंसनीय छ। यसमा नागरिकको साथ र सहयोग अपरिहार्य रहन्छ।

प्राचीनकालमा युनान देशले आफ्नो भूभागलाई स-साना नगरहरूमा विभाजन गरेर राज्य गरेको थियो। नगरभित्रका बसिन्दाहरूलाई मात्रै नागरिक भनिन्थ्यो। नगर बाहेक अन्य क्षेत्रका बसिन्दाहरू नागरिक हुनबाट वञ्चित रहेका थिए। परापूर्वकालदेखिको नेपालको

इतिहास हेर्ने हो भने वि.सं. २०६५ भन्दा अघि जुनसुकै शासनकालमा वा बाइसे चौबिसे राज्यकालमा समेत सबै राज्यमा राजाले नै शासन गरेका थिए। राजाले आफ्ना जनतालाई प्रजा भन्दथे। वेदमा “लोकाः समस्ता सुखिनो भवन्तु” (Sanathana Vedham, 2015) भनेर जनतालाई जनः वा लोकःको रूपमा जनता सुखी रहनु भन्ने कामना गरिएको थियो। “सर्वे भवन्तु सुखिनः” भनेको अर्थ पनि त्यही हो। सर्वे भनेको सबै हो। सबैको अर्थ सम्पूर्ण जनता वा नागरिक भनेको हो। नागरिकले प्राप्त गर्ने नागरिकता भनेको मुलुकप्रतिको अधिकार हो। यस्तो अधिकार कुनै पनि गैरनागरिकले पाउनु हुँदैन। नेपाली सेनाभित्र हुने गरेका कमी-कमजोरीलाई सच्याउनका लागि नागरिकसँग राय-सुझाव लिनेगरी देशका विभिन्न स्थानमा नेपाली सेनाले नागरिक अन्तर्क्रिया कार्यक्रम सञ्चालन गरेको छ। व्यापकभित्र नैतिक आचरण र अनुशासनमा रहने नेपाली सेनामा काम गर्ने व्यक्ति व्यापक बाहिर आउँदा नैतिक आचरण तथा अनुशासन गुमाउने गरेको, व्यापकभित्रै पनि मातहतका जुनियर कर्मचारीलाई गरिने विभेदपूर्ण व्यवहार, भाषाशैली सुधार गर्नुपर्ने, इतिहासको जगेर्ना गर्न र युवामा इतिहासको सचेतना जागृत गराउने काममा नेपाली सेनाले भूमिका खेल्नुपर्ने हुन्छ (भुषाल, वि.सं. २०७६)।

सैनिक-नागरिक हातेमालो

राष्ट्रको भूमि बिस्तार र रक्षाका लागि नागरिकहरूसँग हातेमालो गरेर अघि बढेको नेपाली सेना लोककल्याणकारी कार्यहरूमा सामेल भइरहेको छ। नागरिक-सैनिक सम्बन्ध युद्धका बेलामा मात्रै होइन कि सदा सर्वदा रही आएको छ। जनै पूर्णमाताका वा दशैंका बेला गोसाइँकुण्डमा धेरै तीर्थयात्रीहरू त्यसतर्फ जाने गर्दछन्। गोसाइँकुण्ड उच्चस्थानमा रहेकाले यात्रुहरूलाई लेक लाग्ने र खानपीनको समेत समस्या हुन्छ। यस्तो बेलामा नेपाली सेनाले तीर्थयात्रा मार्गमा स्वास्थ्य शिविर खडा गरेर सहयोग पुऱ्याइरहेको हुन्छ। यस खालका शिविरहरू विभिन्न ठाउँका जात्रा, मेला-पर्वहरूमा लाग्ने गरेको

छ। प्राकृतिक विपत्तिका बेला स्वास्थ्यमाथि गम्भीर सड्कट आइपर्दा होस् वा भाइरल प्रभावित क्षेत्रहरुमा होस्, नेपाली सेनाको कार्य महत्वपूर्ण कोसे ढुङ्गाको रुपमा रहेको छ। सैनिक कल्याणकारी कोषबाट प्रदान गरिँदै आएको निःशुल्क स्वास्थ्य सुविधालाई सेनाका वहालवाला र अवकाशप्राप्त व्यक्तिका छोराछोरी र सर्वसाधारणलाई समेत सुलभ रुपमा गुणस्तरीय स्वास्थ्य सेवा प्रदान गरिरहेको छ। देशमा बाढी, पहिरो, ढुबान, आगलागी, सडक दुर्घटना, हवाई दुर्घटना, भूकम्प समेतका विपत्तिहरुमा सैनिकहरुले जोखिम मोलेर जनतासँगको सम्बन्ध कायम गरेका छन्। पछिल्लो समयमा सेनाले नागरिकसँगको सम्बन्ध विस्तार गर्दै लगेको छ। प्रसूती व्यथाले छटपटाइरहेका नारीहरुलाई होस् वा दुर्घटनामा परेका व्यक्तिहरुलाई पनि सेनाले उद्धार गर्ने गरेको छ।

जनप्रतिनिधिमूलक संस्थाहरु नभएका शासन व्यवस्थाहरुमा नागरिकहरुका आवाज समेटेर सेनाका उच्च अधिकारीहरुले शासकहरुमा जाहेर गरी बाटोघाटो, पाटीपौवा, पुलपुलेसा निर्माण गराएका छन्। दोलालघाटको सुनकोशी र इन्द्रावतीमा भोलुङ्गे पुल कर्णेल फौजसिंहको जाहेरीमा श्री ३ चन्द्रशम्शेरले निर्माण गराएका थिए। वि.सं. २००७ अधिसम्म विकास-निर्माणका कार्यहरुमा नागरिकको सहयोग लिई जनपरिचालन गरेर सेनाले आफूलाई सर्वसाधारण समक्ष सकारात्मक रुपमा उभ्याएको देखिन्छ। फर्पिङको विद्युत उत्पादनमा होस् कि काठमाडौंमा मोटर बोकाएर भित्र्याउने कार्यमा समेत सेनाको भूमिका कम आँकन मिल्दैन। नागरिकको सेवा नै मुलुकको सेवा हो। मुलुकको सेवा नै सेनाको शक्ति हो भन्ने नेपाली सेनाले सर्वप्रथम कान्तिपथ निर्माण गरेको थियो जसले गर्दा देशमा उत्साहको वातावरण फैलियो। कर्णाली राजमार्ग होस् कि काठमाडौं-तराई फास्ट ट्रायाक तथा रसुवा राजमार्गमा सेना सहभागी हुनुले आम नागरिकसँगको निकटपनाको उत्कृष्ट नमुना हो। जनताको प्रत्यक्ष सरोकारको विषयमा सैनिक विद्यालयहरु स्थापना गरेर पनि गैरसैनिक बालबालिकाहरुलाई प्रवेश दिएर

नागरिकसँगको सम्बन्धमा सेनाले आफूलाई फड्को मार्दै लगिरहेको छ। श्री वीरेन्द्र सैनिक अस्पतालमा सर्वसाधारण तथा ज्येष्ठ नागरिकहरुका लागि सेवा विस्तार गरेर सेनाले प्रशंसनीय कार्यको थालनी गरेको छ। (ऐतिहासिक कार्यको थालनी, वि.सं. २०७६, पृ. २)।

वि.सं. १९९० को महाभूकम्प, २०३७ सालको सुदूरपश्चिममा गएको भूकम्प, २०४५ सालको भूकम्प, २०७२ सालको विनाशकारी भूकम्प समेतमा सेनाले आफ्नो थातथलो भन्दा आम नागरिकको रक्षाका लागि खटेर नागरिक सम्बन्ध मजबुत गरेको छ। आम नागरिकभित्रै सेनाका जवानदेखि अधिकृतहरु पर्ने हुँदा त्यहाँ छुट्टै सेवा खटाइएको छैन। आपत्विपत्तमा सेनाले आफ्नो, अर्को वा ठूला साना भनेर भेदभाव गरेको छैन। नागरिक सैनिक सम्बन्ध भन्नु दर्बिलो बन्दै गएको छ। नागरिक सम्बन्धलाई मजबुत गर्न नेपाली सेनाले पाँच दशकअघि 'राष्ट्रिय सेवा दल' गठन गरेर तालिमहरु समेत दिँदै आएको छ। मुलुकमा आपत्विपत्त पर्दा वा दैवी प्रकोप हुँदा स्काउटहरुलाई जस्तै राष्ट्रिय सेवा दललाई प्रयोग गर्न सकिएको खण्डमा नेपाली सेना जनजनमा अरु भिन्न सक्ने अवस्था रहन्छ। राष्ट्रिय समारोहहरुमा मात्रै मार्च पास गराएर नागरिक-सैनिक सम्बन्ध विकसित हुन सक्दैन। राष्ट्रिय सेवा दल नागरिक-सैनिक सम्बन्धको अर्को कडी हो। यसलाई स्काउटहरुलाई जस्तै तिखारी राख्नुपर्छ। पशुपतिनाथमा जस्तै ठूला-ठूला पर्व, मेला र जात्रा तथा भीडभाडमा सैनिक कमाण्डमा सुरक्षाकर्मी खटाउन सकिए नागरिक-सैनिक सम्बन्ध अरु चुस्त र दर्बिलो भएर जान्छ। नागरिक सैनिक सम्बन्ध पूरै देशभरि जेलिएको छ। सेना तथा राष्ट्रिय सेवा दलका परिवारहरु र तिनका नातागोता इष्टमित्रलाई समेत समेटी हेर्दा नेपालमा नागरिक-सैनिक सम्बन्ध सबै जातजाति, धर्म सम्प्रदायको बलियो धरोहर हो। सबै जातजाति र भूगोलका मानिस सेनामा भर्ती हुनुले पनि नागरिक सैनिक सम्बन्ध संसारकै उच्चतम नमुनाको शिखरका रुपमा रहेको छ।

देशमा आपत्त्वपत् आइपर्दा नागरिक सैनिक सबैले त्यागको भावना देखाएका हुन्छन्। सेना अनुशासित संस्था भएकाले उसले संगठित रूपमा काम गर्छ, भने जनता तिनका नेता वा ठूला मान्छेहरुको निर्देशनमा काम गर्छन्। शहर बजारमा आगलागी हुँदा सेना वा प्रहरीहरुका दमकलहरुले आगो निभाउँछन्। तर गाउँ घरमा जनताले घरघरबाट गात्री बाल्टिनमा पानी बोकेर केराका सुप्लाहरु काटेर धुलो माटो हालेर नागरिकले बर्दी विनाका सैनिकको काम गरिरहेका हुन्छन्। सुरक्षा फौज वा सेनाको सञ्जाल देशभर फैलिएको हुन्छ। बहालवालाहरु ब्यारेकमा भए पनि निवृत्त सुरक्षाफौजहरु आफ्नै थातथलोमा हुन्छन्। उनीहरुले नागरिकसँग सम्बन्ध जारी राख्न आफूहरुलाई तिखारी राख्नुपर्छ। अवकाशप्राप्त सैनिकहरुलाई प्रत्येक उच्च माध्यमिक विद्यालयहरुमा पिटी परेडको प्रशिक्षणको भार सुम्पिने हो भने राष्ट्रिय सेवा दल देशव्यापी हुन जानेछ, जसले गर्दा अनुशासित समाज निर्माणमा सघाउ पुग्नेछ। सेनाको त्याग र अनुशासनको शिक्षा शिक्षण संस्था मार्फत् घर-घरमा पुग्न सक्थे भने सम्पूर्ण नागरिकले पनि सेनाले जस्तै आफ्नो देशप्रतिको सेवाभाव नै निजी काम हो भन्ने सम्झन पुग्दछन्। आम नागरिकका प्रत्येक घर नै देश हो भन्ने भावना शिक्षाको माध्यमबाट पुऱ्याउन सकिन्छ। यो काम नागरिक-सैनिक सम्बन्धले मात्रै पूरा गर्न सक्दछ। भूतपूर्व सैनिकहरुको सुझाव, सल्लाह र सहयोगमा देशभरका नगर तथा गाउँपालिकाहरुमा सेनाले स्वास्थ्य चौकीहरु स्थापना गर्न सक्थे भने नागरिक-सैनिक सम्बन्ध अरु दुर्बिलो हुनेछ। यस्का लागि सैनिक लोककल्याणकारी कोष परिचालन गरी स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयसँग समन्वय गरेर अतिरिक्त बजेट विनियोजन गर्न सकिन्छ। शैक्षिक संस्थाहरुलाई पनि क्रमशः विस्तार गर्न सकेमा नागरिक-सैनिक सम्बन्धले थप काँचुली फेर्ने अवस्था रहन्छ। सैनिकलाई मानव अधिकारमैत्री बनाउने कार्यले पनि नागरिकबीचको सम्बन्धलाई थप कसिलो बनाएको छ।

कृषि प्रधान देश नेपालका ५५ लाखभन्दा बढी युवाशक्ति अन्तर्राष्ट्रिय श्रमबजारमा (Nepal Employment: more than 5.5 mn migrants work overse, 2019 AD) पलायन भएका छन्। तराई, पहाड, हिमालका फेदीसम्मका उर्वर भूमिहरु बाँभो रहने अवस्था दिनप्रतिदिन वृद्धि हुँदै गइरहेको छ। ती उर्वर भूमिहरुलाई पहिलेकै अवस्थामा फर्काउन एउटा संगठित शक्तिको आवश्यकता पर्दछ। त्यस्तो संगठित शक्ति भनेको गाउँ-घरमा अवकाशप्राप्त गरेर बसेका सैनिक तथा अन्य सुरक्षा फौजहरु नै हुन्। तिनीहरुलाई सामुदायिक नागरिक सुरक्षाफौजको नामकरण गरेर जनशक्ति परिचालन गरेर सबै जग्गा-जमिन बाँभो नराख्ने नीतिको खाँचो छ। तिनीहरुलाई आधुनिक औजार र विउविजन दिएर जनताको मन जित्ने नीति लागु गर्न सकिए नागरिक-सैनिक सम्बन्ध एकै मोहोरका दुई पाटा जस्तै हुनेछन्। खेतीपाती गर्दा ज्याला पनि आउँछ, अतिरिक्त आमदानी पनि हुन्छ। अनाज धेरै उब्जनी भएपछि मुलुकको धन विदेश जाने अवस्था पनि रहँदैन। नागरिक-सैनिक सम्बन्धले नेपाल हरियाली भएको सन्देश विश्व समक्ष पुग्नेछ।

निष्कर्ष

नेपाली सेना नागरिकभन्दा कुनै पनि दृष्टिबाट भिन्न हुँदै होइन। विदेशीलाई समेत भर्ति गरिने सेना नेपालको सेना होइन। नेपालको सुरक्षाफौज नेपाली नागरिकहरुबाट बनेको फौज हो। नेपाली नागरिकताको प्रमाणपत्र पेश गरेर सेवा वा अन्य सुरक्षा निकायमा भर्ति गरिएको हुन्छ। सुरक्षाफौज नागरिकभन्दा कदापि भिन्न हुन सक्दैन। उनीहरुको बाल्यकाल नागरिक भएर बितेको छ। नेपाली सेना वा सुरक्षाफौजलाई आफ्नो बाल्यकालको अवस्था र आफू जन्मेको स्थानको सधैं सम्झना आइरहन्छ। बाल्यकाल अनुभवहरुको खानी हो। सैनिक पनि जनताकै छोराछोरी हुन्। सेनाको सम्बन्ध आम नेपाली जनतासँग नातेदारको पनि रहेको छ। नातेदारको पनि नातेदार जोडेर हेर्दा नेपालको सेना जेरी जस्तै जेलिएको छ। सेनाले आफ्नो

देशका नागरिकबाट नै भरपर्दो र विश्वासिलो सूचना पाउँदछन् । राष्ट्र निर्माणकालको महाअभियानदेखि नै नेपाली सेना प्रत्येक नागरिकको रक्षक बनेको छ । राष्ट्र जोगाउन तथा नागरिकको दैनिक जीवनयापनमा आपत्-विपत्ति आइपर्दा नेपाली सेनाले पुऱ्याइरहेको योगदान मुक्तकण्ठले प्रशंसा गर्नेपर्दछ ।

सन्दर्भ सामग्री सूची

आचार्य, नरहरि (वि.सं. २०६६), *नेपाली सेना, नेपाली सुरक्षा क्षेत्र : एक सङ्ग्रह*, काठमाडौं : राष्ट्रिय शान्ति अभियान ।

ऐतिहासिक कार्यको थालनी (पुष ७, २०७६), *दिव्यचक्षु साप्ताहिक*, वर्ष ३९, अंक २९ ।

जोशी, इन्दिरा (nd), *नेपाल तिब्बत सम्बन्ध : ऐतिहासिक सिंहावलोकन*, Retrieved from http://himalaya.socanth.cam.ac.uk/collections/journals/ancientnepal/pdf/ancient_nepal_147_03.pdf

दहाल, मुकुन्द (वि.सं. २०७६), *नागरिक, अधिकार, कर्तव्य र नागरिक शिक्षा*, Retrieved from <https://www.chitawan.com/?p=3376>, on November 22, 2019.

देवकोटा, यादव (जनवरी १५, २०१९), *विसे नगची*, Retrieved from <https://www.bbc.com/nepali/news-46861177>, on November 7, 2019.

नेपाल कानून आयोग (वि.सं. २०७६), *राष्ट्रपिता बडामहाराज श्री ५ पृथ्वीनारायण शाहको दिव्य-उपदेश*, Retrieved from <http://www.lawcommission.gov.np/wp-content/uploads/2018/10/>. On December 11, 2019.

नेपालको संविधान, वि.सं. २०७२ ।

नेपाली सेना (वि.सं. २०७५), *सैनिक कल्याणकारी कोषको वर्तमान अवस्था*, Retrieved from <https://www.nepalarmy.mil.np/press-release/1364>, on November 3, 2019.

नेपाली सेना स्वास्थ्य विज्ञान संस्थान को तेश्रो वार्षिकोत्सव सम्पन्न, Retrieved from <https://www.nepalarmy.mil.np/press-release/952>, December 12, 2019.

पाण्डेय, फणीन्द्रप्रसाद (वि.सं. २०५७), *संस्कृत-नेपाली बृहत् शब्दकोष*, दाङ: महेन्द्र संस्कृत विश्वविद्यालय ।

पोखरेल, बालकृष्ण र अरु (२०४०), *बृहत् नेपाली शब्दकोष*, काठमाडौं : नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।

भूपाल, यमलाल (कार्तिक २९, २०७६), *जनताको सुभाब लिँदै नेपाली सेना*, Retrieved from <https://www.newsofnepal.com/2019/11/15/263455/>, on December 10, 2019.

मानन्धर, त्रिरत्न (वि.सं. २०४९), *नेपाल भोट विवाद*, काठमाडौं : नेपाल र एशियाली अनुसन्धान केन्द्र, त्रिवि ।

राष्ट्रिय सुरक्षा नीति, २०७३ ।

शर्मा, बालचन्द्र (nd), *नेपालको ऐतिहासिक रूपरेखा*, बाराणसी: बाबु माधवप्रसाद ।

शाह, पृथ्वीनारायण (१९३९), *दिव्योपदेश* ।

सापकोटा, विष्णु (सं.)(वि.सं. २०६६), *नेपाली सुरक्षा क्षेत्र : एक सङ्ग्रह*, काठमाडौं : राष्ट्रिय शान्ति अभियान ।

नेपाल परिचय २०७२, काठमाडौं : सूचना विभाग ।

सैनिक ऐन, २०६३ ।

सैनिक कल्याणकारी कोष नियमावली, २०६५ ।

Nepal Scout (ND), *History of Nepal scouts*, Retrieved from <https://nepalscouts.org/history-of-ns/>, on December 8, 2019.

Sanathana Vedham (June 12, 2015), *Sanatana Dharma – An Overview*, Retrieved from <https://sanathanavedham.com/sanatana-dharma-an-overview/>, on December 15, 2019.

Nepali Sansar (2019 AD), *Nepal employment overview: More than 5.5 mn migrants work overseas*, Retrieved from <https://www.nepalisansar.com/immigration/nepal-employment-overview-more-than-5-5-mn-migrants-work-overseas/>. On December 2, 2019.